

II. ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

O dziele Urszuli Paszkiewicz *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony*¹.

DOI: 10.19195/0080-3626.60.17

Ogromne straty, które poniosła polska kultura w obszarze dziedzictwa narodowego na dawnych bliższych i dalszych Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej², są nie do odтворzenia. Dotyczy to różnego rodzaju dóbr kultury: architektury, malarstwa, rękodzieł o walorach artystycznych, zabytkowych wnętrz, sztuki ogrodowej oraz innych wytworów ludzkiego umysłu, jak dokumentów archiwalnych i bibliotecznych (rękopisów, książek, zbiorów kartograficznych, grafiki itp.)³. Razem z prześladowaniami i eksterminacją ludności polskiej zostało zniszczone dziedzictwo kulturowe Polaków. Bogate w ikonografię i treść dzieło Romana Aftanazego⁴ pokazuje dobitnie, jakie były zabytki kultury polskiej i skala ich unicestwienia. O tragicznym stanie dzisiejszym jeszcze zachowanych pomników architektury informuje przewodnik Dmytra Antoniuka⁵.

Jednak częściowo zachowały się materiały źródłowe dotyczące zabytków polskiej kultury oraz prymarne dokumenty piśmiennicze, najcenniejsze, których niewielka część została uratowana i wywieziona do kraju, a znikoma znajduje się na zachodzie Europy i w Ameryce. Największe zasoby, do końca nierozpoznane, przechowywane są głównie w bibliotekach i archiwach Białorusi, Ukrainy, Litwy oraz innych państw Wschodniej Europy.

---

¹ Urszula PASZKIEWICZ, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony*. T. 1–2, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament Dziedzictwa Kulturowego 2015, 1489 s. ISBN 978-83-62622-41-2.

² Pod Kresami bliższymi rozumiem dawne wschodnie województwa II Rzeczypospolitej, a pod dalszymi — ziemie zabrane podczas trzech zaborów, czyli wschodnie tereny I Rzeczypospolitej.

³ Por. Jan PRUSZYŃSKI, *Grabież i niszczenie dziedzictwa kulturalnego Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej*, [w:] *Europa nieprovincjonalna. Księga pamiątkowa poświęcona Tomaszowi Strzemboszewi (ur. 1930)*. Red. Krzysztof Jasiewicz, Warszawa-Londyn 2000, s. 198 n.

⁴ Roman AFTANAZY, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. T. 1–11, Wrocław: Ossolineum 1991–1997.

⁵ Dmytro ANTONIUK, *Sto p"jatdesiat p"jat' pol's'kych zamkiv i rezydencij w Ukraini*. Cz. 1, Kyjiw: Hrani-T 2011; *idem, Trysta p"iatnadciat' pol's'kych zamkiv i rezydencij w Ukraini*. Cz. 2, Kyjiw: Hrani-T 2012.

Razem z dobrami narodowymi szczególnie ucierpiały biblioteki i książki. Były niszczone z premedytacją i na różne sposoby, palone razem z rezydencjami i dworami, rozkradane, przechowywane w fatalnych warunkach, co doprowadziło ogromną ich część do całkowitego unicestwienia. W sposób szczególny ucierpiały zbiory na dalszych Kresach w czasie pierwszej wojny światowej i przewrotu bolszewickiego 1917 roku oraz w czasie wojny domowej na tamtych terenach, na bliższych zaś — głównie w czasie pierwszej wojny światowej oraz po 1939 roku.

Szczyściem w nieszczęściu wydaje się to, że mamy do pewnego stopnia zachowaną dokumentację tych strat, w postaci rękopiśmiennych inwentarzy, katalogów i różnego rodzaju spisów, wzmianek o wielkości księgozbiorów, często ich zawartości, zachowanych wśród archiwaliów znajdujących się w większości poza wschodnią granicą dzisiejszej Rzeczypospolitej Polskiej. Oprócz tego są nieliczne publikowane katalogi biblioteczne, dokumentujące zawartość niekiedy już nieistniejących księgozbiorów.

W obliczu ogromnych zniszczeń wśród bibliotek na Kresach wielkiego znaczenia nabywa dokumentowanie śladów istnienia historycznych księgozbiorów, ich wielkości i zawartości oraz ich publikowanie, co uczyniła w swoim opracowaniu, o trudnym do przecenienia znaczeniu, Urszula Paszkiewicz. Wydane staraniem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Departament Dziedzictwa Narodowego) obszernie dwutomowe dzieło posłuży w przyszłości badaczom dziejów polskiej kultury (i nie tylko) do przygotowania historii kresowych instytucjonalnych i prywatnych bibliotek będących częścią naszego dziedzictwa narodowego.

Autorka recenzowanego dzieła, znana z długoletnich, bo trzydziestoletnich, niełatwych zmagani w obszarze poszukiwań, a następnie opracowań, poprzedzających *Catalogus cathalogorum*⁶, w dowód zasług i podjętego ogromnego wysiłku, często niedocenionego przy tego typu dokumentacyjnych pracach, otrzymała w 2007 roku nagrodę „Przeglądu Wschodniego” (w kategorii Edycja Źródeł)⁷. Fakt ten jest dostrzeżeniem i docenieniem znaczenia tego rodzaju opracowań oraz pewnego rodzaju zadośćuczynieniem za lata poświęceń, wyrzeczeń i trudów włożonych w przygotowanie tak potrzebnych źródeł.

Warto przypomnieć o trudnościach, które czekają na badaczy podejmujących próbe dokumentowania naszego dziedzictwa narodowego na Kresach, jakim są książki, biblioteki i ich zawartość, i z którymi zetknęła się autorka. Pierwsza rzecz to rozproszenie zbiorów i powierzchowne ich opracowanie w bibliotekach i archiwach lub ewidentne braki w opracowaniu. Po drugie, brak aparatu naukowego, przede wszystkim wyszukiwawczego, co powoduje poważne przeszkody w kwerendzie. Staje się już przysłowiowym nic niemówiącym opis bibliograficzny w rodzaju „Raznyje dokumenty na inostrannyh

⁶ U. PASZKIEWICZ, *Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939)*, Warszawa: Wydaw. DiG 1996; *eadem*, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939)*, Warszawa: Wydaw. DiG 1998; *eadem*, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 1*, Warszawa: Wydaw. DiG 2000; *eadem*, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2006.

⁷ Por. laudację autora tych słów, *Przegląd Wschodni* (10) 2005/2006, z. 3 (39), s. 590–592.

jazykach”. Pomijając bariery językowe i paleograficzne, znajomość specyfiki w opracowaniu dokumentów w różnych republikach dawnego ZSRR, mimo niegdyś teoretycznie jednolitej archiwistyki sowieckiej, należy podkreślić brak działań odpowiednich instytucji w scalaniu rozproszonych dokumentów.

Wśród trudności warto wskazać na ogrom materiałów znajdujących się nie tylko na wschód od Bugu. Podam jeden przykład. Ogromne, dobrze zachowane archiwa i biblioteki Sankt Petersburga kryją w sobie prawdziwe pokłady materiałów dotyczące dziejów polskich ziem, których kwerenda zajęłaby trudny do przewidzenia czas. Tylko znajdujący się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu (dalej: RPAHPet.) fond (zespół) 822 (Rimsko-katolickieskaja duchownaja kollegija), obejmujący lata 1798–1917, zawierający dokumentację instytucji kościelnych, a więc również biblioteki, obejmuje ponad 25 tysięcy jednostek archiwalnych. Jeszcze więcej, bo tysiące jednostek w postaci grubych woluminów, liczących setki tysięcy kart obejmują miejskie oraz grodzkie akta sądowe i administracyjne z czasów I Rzeczypospolitej. Gdyby do tego dodać archiwa podworskie, kościelne i inne znajdujące się na wschodnich terenach, to jeszcze nie byłyby to wszystkie materiały źródłowe, które należałoby objąć kwerendą naukową. Nie jest to więc praca przeznaczona dla jednego badacza, lecz raczej dla zespołu ludzi. Urszula Paszkiewicz zdawała sobie sprawę z ogromu materiałów, do których trudno dotrzeć, gdy pisała w *Przedmowie do Cathalogus cathalogorum*: „*Spis scalony, poprawiony i uzupełniony* w żadnej mierze nie jest kompletny, bo niemożliwe było spenetrowanie wszystkich zagranicznych placówek centralnych, uznawanych przez historyków za znaczące, np. w Moskwie czy Sankt Petersburgu” (t. 1, s. 8).

W wydanych wcześniej, wspomnianych opracowaniach z lat 1996–2006 były publikowane opisy inwentarzy, niekiedy mniej rozbudowane, czasem z drugiej ręki, oparte na podstawie niekiedy niedokładnie opracowanych pomocach archiwalnych czy bibliotecznych. Należało więc zweryfikować i zbadać z autopsji wszystkie zapisy, co z powodzeniem uczyniła autorka niniejszej pracy. Oprócz tego znalazły się nowe materiały źródłowe, które Urszula Paszkiewicz włączyła do opracowania.

W *Przedmowie* obszernego dzieła Paszkiewicz omówiono jego koncepcję, scharakteryzowano źródła, na podstawie których przygotowano opisy inwentarzy i katalogów, wyszczególniono elementy opisu, zasięg chronologiczny i terytorialny materiałów, ich układ oraz spisy pomocnicze.

Następnie została zamieszczona zasadnicza część opracowania — *Spis inwentarzy i katalogów* oraz obszerny aparat naukowy zawierający między innymi takie elementy, jak: *Indeks nazw osobowych, Właściciele bibliotek prywatnych, Indeks bibliotek instytucjonalnych i klasztornych, Zestawienie chronologiczne inwentarzy i katalogów, Nazwy administracyjne jednostek terytorialnych z oznaczeniem obecnej przynależności państwowej miejscowości, Książkowe znaki własnościowe* i inne. Tom 1 zawiera wkładkę z ilustracjami w postaci znaków książkowych bibliotek, które czasami są jedynym źródłem o nieistniejących już księgozbiorach. Opracowanie uzupełniają *Streszczenia obcojęzyczne* w trzech językach: angielskim, rosyjskim i ukraińskim.

Warto zauważyć, że aparat naukowy razem z wyzyskaną literaturą liczy ponad 200 stron. Do opracowania został dołączony dysk CD, co w dużym stopniu ułatwia odnalezienie powiązanych z sobą zespołów dokumentów, miejscowości, słów kluczowych itp.

Autorce udało się zgromadzić obszerną dokumentację dotyczącą kultury książki, a o jej wielkości świadczą następujące liczby. Dwutomowe dzieło obejmuje 1489 stron i ponad 5197 opisów inwentarzy i katalogów instytucjonalnych, i prywatnych bibliotek za lata 1510–2005, należących do Polaków lub mieszkańców związanych z polską kulturą. W tym uwzględnione zostały nieoznaczone administracyjnie miejscowości oraz znajdujące się poza wschodnimi i południowymi granicami dawnej Rzeczypospolitej. Są też dane o wielkości bibliotek w postaci informacji zbiorczych (w sumie około 540). Opracowanie zostało wzbogacone o 827 nowych opisów inwentarzy, które w latach 2006–2014 udało się odszukać w licznych placówkach. Oprócz tego wiele opisów zostało scalonych, zwerfikowanych oraz poprawionych na podstawie badań dokumentów z autopsji.

Nowością są między innymi obszerne komentarze (por. nr 2516), uzupełnienia i inne uwagi autorskie („własne ustalenia”), których brakowało w poprzednim wydaniu.

Autorka wskazuje na rozproszenie materiałów źródłowych dotyczących bibliotek i jako przykład podaje Lwów. Na podstawie jednych z najlepiej zachowanych archiwaliów przechowywanych w tym mieście oraz tych, które odnalazła w różnych instytucjach, sporządziła 260 opisów bibliograficznych dokumentujących zbiory Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, a 78 — zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej. To pokazuje nie tylko obfitość materiałów dotyczących tych dwóch bibliotek, lecz także ich rozproszenie.

Prowadzona latami kwerenda dotyczyła, oprócz krajowych, przede wszystkim archiwów i bibliotek w dużych miastach wschodnich (Grodno, Kijów, Lwów, Mińsk, Wilno). Nie brakuje też opisów inwentarzy i katalogów pochodzących ze źródeł znajdujących się w miastach obwodowych Ukrainy: Chmielnickim (dawny Płoskirów), Tarnopolu, Winnicy, Żytomierzu i innych. W opracowaniu znalazły się też opisy zaczerpnięte z dokumentacji przechowywanej w Sankt Petersburgu, Moskwie, Rzymie, Paryżu, Uppsali, Berlinie, Sztokholmie. Świadczy to o dobrej znajomości zawartości archiwów i bibliotek zarówno krajowych, jak i zagranicznych.

Catalogus catalogorum jest kapitalnym źródłem dla przyszłych badaczy — bibliologów i historyków kultury. Będzie on niezastąpionym drogowskazem dla naukowców, którego znaczenie trudno byłoby przecenić. W *Przedmowie* autorka pisze: „W obecnym kształcie *Spis scalony, poprawiony i uzupełniony* powinien nie tylko informować, ale przede wszystkim inspirować badania nad polskim dziedzictwem kulturalnym na Kresach Wschodnich” (s. 7). Niewątpliwie następnym zadaniem będzie publikacja zawartości inwentarzy i katalogów, co przybliży nas do bogactw ducha ludzkiego, które zawierały historyczne księgozbiory na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej.

Idealnym wręcz wymogiem byłoby publikowanie zawartości bibliotek na podstawie inwentarzy, czyli tytułów książek wraz z komentarzami do nich. Niestety ogrom materiałów nie pozwala w najbliższym czasie na pracochłonne opracowanie komentarzy. Pozostaje postulat prof. Barbary Bieńkowskiej publikowania spisów książek *in crudo*. Dotyczy to szczególnie obszernych inwentarzy księgozbiorów XIX–XX wieku.

Z kilkoma problemami należałoby się uporać przy dalszych badaniach nad inwentarzami bibliotek polskich. Dotyczy to uwzględnionych zasobów księgarń okresu staropolskiego, w którym spisów zawartości magazynów księgarskich nie można traktować jako inwentarzy bibliotecznych, gdyż książki znajdujące się w nich pełniły inną funkcję. Były po prostu zwykłym towarem przeznaczonym na sprzedaż, aczkolwiek szczególnym.

Czasem badaczy wprowadzało w błąd figurujące w inwentarzach z XVI–XVII wieku mylące słowo „bibliotheca”, co oznaczało w ogóle zbiór książek, niekoniecznie o charakterze bibliotecznym. O tym, że książki były przeznaczone do sprzedaży, świadczy między innymi mnogość egzemplarzy poszczególnych tytułów książek. W *Catalogus cathalogorum* figuruje „Biblioteka Wojciecha Charajowica” (nr 2355). Zawiera ona wykaz drobnych książek szkolnych i dewocyjnych o przeznaczeniu handlowym⁸. To samo można powiedzieć o inwentarzu Macieja i Magdaleny Kuczerów (nr 2447). Maciej Kuczera był lwowskim księgarzem i wykaz jego książek jest zbiorem druków przeznaczonych do sprzedaży. Jeżeli przyjmiemy, że książki w księgarniach winny być również uwzględnione jako potencjalny zasób przeznaczony do czytania, byłoby to ze względów metodologicznych dość trudne założenie. A dlaczego, można postawić pytanie, nie uwzględniać całego krajowego repertuaru wydawniczego, żeby ograniczyć się tylko do niego? Naszym zdaniem repertuar księgarski i wydawniczy może być uwzględniany w badaniach nad dziejami bibliotek tylko w pewnym, bardzo ograniczonym stopniu.

Należy zastanowić się też, jaką funkcję pełniły książki w inwentarzach introligatorów, którzy nie tylko oprawiali, lecz także sprzedawali drobne druki. Trudno również przypuścić, by czytali oni poważne dzieła z zakresu filozofii i teologii w języku łacińskim. W tym kontekście nieduży księgozbiór introligatora Stanisława Parwusa (nr 2482) raczej nie był przeznaczony do czytania, a więc nie pełnił funkcji biblioteki, a książki były z całą pewnością przeznaczone do oprawy albo były to jakieś fanty.

Przy tak ogromnej ilości różnorodnych materiałów z różnych epok i regionów nie udało się uniknąć pewnych niedociągnięć, usterek czy błędów. Podam kilka, które można było zauważyć w tekstach:

Nazwisko „Biesiadecki” występuje pod nr. 4558, a nie 4557 jak w *Indeksie*. „Eppus Ignatius” w *Indeksie* to nie nazwisko i imię, a „Ignatius ep[isco]pus” (nr 648), czyli Ignacy Jakub Massalski, biskup wileński. Winno być raczej Kiriuchina (ew. Kirjuchina) niż „Kiruchina”, Szczerbic, a nie „Szczerbiec”, w nr. 1568 zamiast „Gawarka (?)” ma być „Gawatha” [Jakuba]. Powtarza się wiele nieprawidłowych rozwiązań skrótów łacińskich. Podam tylko jeden przykład: „Allalien[si]” zamiast poprawnego „Allalien[sis]” powtarza się w nr. 850, 920, 3873 i in.; nr 2897: „Allaliense” zamiast poprawnego „Allaliensis”. Chodzi o Antoniego Józefa Żółkowskiego, biskupa wileńskiego i tytularnego Alalis.

Nr 402, 1271, 3990, *Indeks*. Joachim Potocki, generał lejtnant (zm. 1764) i Joachim Karol Potocki (zm. 1791), syn kasztelana braclawskiego to dwie różne osoby, w *Indeksie* występują jako jedna osoba.

Nr 255. Według moich obliczeń (na podstawie inwentarza z 1763 roku, zob. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CPAHLw.), F(ond) 5, op(ys) 1, spr(awa) 281, s. 319–320), biblioteka Władysława Łuszczewskiego w Bukaczowcach liczyła co najmniej 101 książek i broszur oraz 2 rękopisy, a nie „53 książki, w tym 1 rękopis”.

⁸ O tym zob. Edward RÓŻYCKI, *Inwentarz książek kuźnierza Wojciecha Charajowicza ze Lwowa z początku XVII wieku*, *Roczniki Biblioteczne* (36) 1992, z. 1–2, s. 267–278. Wykaz książek z komentarzem na s. 272–277.

Nr 382. Opis został umieszczony błędnie pod Czerwonogrodem. Należało zaliczyć do miejscowości nieznanych lub miejscowości Sielec (?), woj. ruskie ziemi chełmskiej na tej podstawie, że w późniejszym okresie ta miejscowość przeszła do Rzewuskich, a spis książek pochodzi z archiwów Rzewuskich i Lanckorońskich. Uwaga: „starościc czerwonogrodzki” niekoniecznie musiał mieszkać w miejscowości, w której jego ojciec był starostą. Nierzadko jeden przedstawiciel zasłużonej dla kraju szlachty posiadał kilka starostw. Ród Daniłowiczów, znany z bibliofilstwa, był w powiecie żydaczowskim ziemi lwowskiej właścicielem kilkunastu wsi z miasteczkiem Żurowem, który był w ich władaniu od XVI wieku⁹.

Nr 1689. Biblioteka Seminarium Metropolitalnego (Seminarium Duchownego Obrz. Łacińskiego). W *Catalogus catalogorum*: „Wykazano 47 dz.”. W cytowanym w tym opisie rękopisie na k. 8: „Summa omnium exemplariorum 129”. Według moich obliczeń w sumie były 194 egzemplarze książek literatury podręcznikowej.

Nr 2626. Miejscowość Łuka znajduje się nie w województwie braclawskim, lecz w cyrkułe stanisławowskim (w opisie tego inwentarza: „stanislawower Kreiss”).

Co najmniej wątpliwa jest sprawa, czy należało uwzględniać w opracowaniu dokumenty pochodzące z miejscowości znajdujących się poza granicami Rzeczypospolitej, jak z klasztorów OO. Bazylianów z miejscowości Putna, Suczawica i Dragomirna (nr 509, 510, 3358, 3789, 3790), leżących w południowej Bukowinie. Te ośrodki znajdują się dzisiaj w okręgu Suczawa w Rumunii, od 1786 roku w ramach Galicji, stąd też przesyłano do Lwowa odnoszące się do nich dokumenty.

Podsumowując tę część cennego opracowania, warto podkreślić, że mimo nieznaczących uwag praca zasługuje na szczególne wyróżnienie i wysoką ocenę jako jedyna w swoim rodzaju dokumentacja polskich zbiorów bibliotecznych na Wschodnich Kresach dawnej Rzeczypospolitej.

* * *

Mam nadzieję, że podane niżej nowe informacje, uzupełnienia, sprostowania i uwagi o inwentarzach i katalogach — jak wolno sądzić — mogą służyć do przygotowania w przyszłości opracowań w postaci *addenda*.

Naprzód o materiałach zgromadzonych w instytucjach naukowych Sankt Petersburga.

Bogate zasoby archiwów i bibliotek Sankt Petersburga kryją zbadane w bardzo małym stopniu przez polskich uczonych materiały do dziejów dawnej Rzeczypospolitej w jej historycznych granicach. Dotyczy to też książki i księgozbiorów. Nieliczne, zdobyte raczej z drugiej ręki źródła bibliologiczne o inwentarzach bibliotek figurujących w archiwach petersburskich, wyzyskane w *Catalogus catalogorum*, nie rozwiązują sprawy.

⁹ Więcej na ten temat zob. E. RÓŻYCKI, *Do dziejów księgozbiorów rodziny Daniłowiczów. Inwentarz Jana Aleksandra Daniłowicza, starościca czerwonogrodzkiego z 1658 roku*, [w:] *Przeźrenie kultury i literatury. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Krystynie Heskiej-Kwaśniewicz na pięćdziesięciolecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Red. E. Gondek, I. Socha przy współudziale B. Pytlos, Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego 2012, s. 207–221 (tu na s. 211–221: wykaz tytułów książek z komentarzem).

Bez dokładnych kwerend w archiwalnych zasobach dawnej carskiej stolicy nie będziemy mieli pełnego obrazu dziejów książki i bibliotek.

Do miasta nad Newą trafiły kościelne i prywatne biblioteki skonfiskowane po powstaniach Polaków, między innymi właścicieli ziemskich z Podola, których spisy wraz z książkami znajdują się w różnych archiwach i bibliotekach petersburskich.

Skonfiskowane, a właściwie zagrabione, książki zostały rozdzielone w stolicy Cesarstwa Rosyjskiego między biblioteki: Szkoły Marynarki Handlowej, Komitetu Naukowego Ministerstwa Finansów, Instytutów Technologicznego oraz Leśnictwa i inne.

Gwoli przykładu podam wiadomości o materiałach, zawarte między innymi w zasobach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego: zespół (fond) nr 384, opis 15 (Wtoroj diepartament Ministerstwa gosudarstwiennych imuszczestw) oraz nr 822 (Rimsko-katoliceszkaja duchownaja kolegija Ministerstwa).

Oprócz skonfiskowanej w Hubniku biblioteki Wacława Jełowickiego (ok. 1773–1831), marszałka szlachty guberni podolskiej, którego biblioteka liczyła 899 książek (w *Catalogus catalogorum* podano „491 dz.”), w archiwaliach petersburskich figurują spisy książek zabranych u Trzaskowskiego, kapitana floty rosyjskiej (62 vol.), Dobka (54 t.), Słoneckiego (88 t.), Jakuba Malinowskiego (266 vol.), Juliusza Korsaka (378 t.) (w *Catalogus catalogorum* — 93 dz.), Leona Stempowskiego (225 vol.) (w *Catalogus catalogorum* — 152 dz.) i inne¹⁰. W latach 1836–1839 rozdzielano po instytucjach petersburskich, między innymi do Komitetu Naukowego Ministerstwa Finansów, skonfiskowane książki, należące niegdyś do niektórych wymienionych ziemian guberni podolskiej: Juliusza Korsaka, Jakuba Malinowskiego, Wacława [Seweryna] Rzewuskiego, Aleksandra i Izydora Sobańskich¹¹.

Archiwum to również ma w swoich zasobach niezbadane do końca materiały o kościelnych bibliotekach Podola: kościołów parafialnych oraz klasztorów. Informacje te dotyczą na przykład wielkości księgozbiorów klasztorów kapucyńskich w Zbrzyziu (232 t. w układzie działowym), Winnicy (590 t. w układzie działowym), Dunajowcach (300 t. bez układu) oraz Kunie (150 bez układu)¹².

W artykule autora tych słów¹³ zostały podane wiadomości o inwentarzach i zawartości bibliotek w Kamieńcu Podolskim (katedra), kościele potrynitarским, klasztorach dominikanów, karmelitów bosych, dominikanek, wizytek, dominikanów w Tulczynie,

¹⁰ E. RÓŻYCKI, *O bibliotekach na Podolu w pierwszej połowie XIX wieku (na podstawie materiałów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu)*, [w:] *Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis. Studia Historica III. Księga Jubileuszowa Profesora Feliksa Kiryka*. Pod red. Andrzeja Jureczki, Franciszka Leśniaka, Zbigniewa Nogi, Kraków: Wydaw. Naukowe Akademii Pedagogicznej 2004, s. 408–410 oraz tabela 1 na s. 410. Rozbieżności w liczbie książek mogą brać się stąd, że moje dane, przywoływane w cytowanym artykule, znajdują się na innych stronach dokumentacji dotyczącej konfiskaty bibliotek.

¹¹ RPAHPet., f(ond) 384, op(is') 15, d(ieło) 1018, k. 4, 7–7v, 9. W *Catalogus catalogorum* na cytowanych stronach zostały wymienione wykazy książek należących do Aleksandra i Izydora Sobańskich z Piątkówki.

¹² RPAHPet., f. 822 (Rimsko-katoliceszkaja duchownaja kolegija Ministerstwa, 1798–1917, op. 2, d. 2927). Za informację dziękuję dr Jolancie Gwioździk.

¹³ E. RÓŻYCKI, *O bibliotekach na Podolu...*, s. 405–411.

kościół parafialnym w Mańkowcach powiatu lityńskiego¹⁴. Były to przeważnie materiały pochodzące z akt wizytacyjnych.

Można też uzupełnić informacje podane w *Catalogus catalogorum* (nr 3759 i 3760) dotyczące Biblioteki Leona Stempowskiego w Strudze Wielkiej, pow. uszycki, gub. podolska. Znajdujący się w Archiwum „Opis’ knigam najdenym v Gospodskom dome selenija Strugi”¹⁵ podaje 77 pozycji inwentarza spisanych w tłumaczeniu tytułów książek na język rosyjski. Na końcu wykazu: „Krome sija jeszcze raznych knig bez naczała i konca 62. 10 sentiabria 1831. [Podpis:] N... Lipinskij”.

Biblioteka Rosyjskiej Akademii Nauk

Kościół parafialny w Starokonstantynowie. W kolekcji: Sobranije Rimsko-Katoliczeskoj Akademii (Sobranije N 33, op. 2, d. 147, nlb.) znajduje się „Wizya [...] Kościoła parafialnego Starokonstantynowskiego pod rządem XX. Dominikanów będącego przez [...] xiędza Jana Kantego Bożydar Podhorodeńskiego O.P. dnia 14 Miesiąca Sierpnia expediowana Roku [1799]”. Oprócz archiwaliów zostały tam zarejestrowane księgi z podaniem ich tytułów: „Xiegi parafialne” (23 t.), księgi metrykalne, chrztów od roku 1679, pogrzebów, ślubne, „xiążki procesów, xiążki cudów”. „Biblioteka klasztorna”: *Teologia* (93 t.), *Filozofowie* (7 t.), *Kaznodzieje lacińscy* (18 t.), *Historycy* (10 t.), *Asceci* (4 t.). W tejsze bibliotece figuruje opis przedmiotów znajdujących się w zakrystii kościoła i bibliotece starokonstantynowskiego dominikańskiego klasztoru z XIX w. Kolekcja jw. Sobranije N 33, op. 2, d. 147. Oprócz tego przechowywany jest — jak świadczy o tym inwentarz — systematyczny katalog książek drukowanych (rękopis z XVIII w.). Jak się wydaje — dokument pochodzi z Dyneburga (?)¹⁶.

Rosyjska Biblioteka Narodowa

Biblioteka przechowuje katalog książek połockiej jezuickiej biblioteki z XIX wieku część 2 („2C”) na 20 kartach¹⁷. Być może jest to katalog sygnalizowany pod nr. 3261 w *Catalogus catalogorum*.

Ponadto w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. W. Stefanyka, w papierach Stanisława Przyłęckiego¹⁸ znajduje się następująca jego uwaga dot. biblioteki jezuitów w Połocku (*Catalogus catalogorum* nr 3258): „Biblioteka połocka razem z collegium w r. 1750 zgorzała, w r. 1787 liczyła 5576 autorów [...] W r. 1818 wynosiła 35000 książek, w tej liczbie od xdzia Arcyb[iskupa] Raczyńskiego ofiarowanych było 8006 sztuk [?]”.

¹⁴ Mańkowce. Lityńskiego powiatu (ujezda). B-ka kościoła parafialnego. Opis’ vizity dekanal’noj kostela Man’kowieckiego [Litinskiego ujezda]. „Biblioteka Mieyscowa” 47 dz. z XVII–XIX w., 1844 r. RPAHPet., f. 822, op. 12, d. 2937, k. 318–318v.

¹⁵ RPAHPet., f. 384, op. 12, d. 139 (1831–1836), k. 12–13v.

¹⁶ Sobranije, N 33, op. 1, d. 92 (8749).

¹⁷ Dział Rękopisów, Fond 958 — Sobranije raznojazycznych rukopisiej, op. 7, d. 461.

¹⁸ F. 5 (zespół Biblioteki Zakładu Narod. im. Ossolińskich), op. 1, spr. 1, 1875, s. 65.

Uzupełnienia do katalogów innych bibliotek na południowo-wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej

Nr 402. Omówienie inwentarza Joachima Potockiego w: E. Różycki, *Księgozbiór Joachima Potockiego generała lejtnanta i komendanta twierdz podolskich i ukraińnych w świetle inwentarza z 1765 r.*, [w:] *Ród Potockich w odmęcie historii (XVII–XX w.)*. Red. Z. Janeczek, Katowice 2007 (Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach), s. 453–462.

Nr 964. Kamieniec Podolski. Kościół katedralny. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), ASK (z papierów Al. Czołowskiego), sygn. 249, wizytacja katedry (1796r.), s. 36–37: „Książki i portatele” (35 ks.).

Nr 4836. Zińkowce woj. podolskie. AGAD, ASK (Z papierów Al. Czołowskiego), sygn. 249 (1796 r.), s. 78: wykaz książek (7 ks.).

Nr 4919 i in. Omówienie księgozbiorów na podstawie inwentarzy pochodzących z CPAHL zob. E. Różycki, *Księgozbiory szlachty na południowo-wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Kartki z dziejów*, [w:] *Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi. Tom Specjalny. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Wojakowskiemu*. Red. D. Kuźmina, Warszawa 2004, s. 53–61.

Sambor, województwo ruskie. W testamentach i inwentarzach nieruchomości mieszczan z lat 60. i 70. XVII wieku, zarejestrowane zostały wykazy tytułów książek mieszczan: Kazimierza Lebitkowskiego, malarza i ławnika z Nowego Sambora, malarza Jana Grodzickiego oraz rajcy Wojciecha Markowicza¹⁹.

Lwów

Księgozbiory kościelne

Kościół metropolitalny we Lwowie: CPAHLw, f. 52, op. 2, spr. 1121. Na oprawie pergaminowej barwionej na czerwony kolor napis: „Cathalogus rerum ecclesiae metropolitanae Leopol[iensis] Anno Chri 1630”, s. 9: „Xiegi”; s. 11, 12. W sumie 25 książek; s. 12: „Leopoli anno Dni 1630 In augusto Res date, donate et legatae adhuc anno currenti receptae et Ecclesiae Metropolitanae Leopoliens[is] per Illustrissimum D[ominum] Ioannem Andream Prochniczki [...] Archiepiscopum Leopoliensem adiunctae de toto et realiter” [...]; s. 14: „Libri”. W sumie 12 książek; s. 35: „Inwentarz skarbu i Apparatu ruznych kościoła Metropolitalnego Lwowskiego Roku Pańskiego 1659 [dnia 22 kwietnia]”; s. 54: „Mszały y insze xiegi”; s. 55, 66. W sumie 68 książek. Por. *ibidem*, s. 122–123: inwentarz z 1698 roku.

Nr 1572. CPAHLw, f. 197, op. 2, spr. 1147, k. 17v: „Mszały”: 14 dz.

Księgi mansionarzy katedry: CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 1122, k. 3: „Inwentarz obrazu[!] y wszelkich zbiorów, apparatu do ołtarza MM[ansjonarzy] Lwowskich należących przepisany z inne[g]o Roku 1680”, k. 4v: Xięgi. W sumie pięć dzieł liturgicznych. Nr 151. Warto przytoczyć wypowiedź znakomitego badacza dawnej książki,

¹⁹ Edward RÓŻYCKI, *Książka polska i zachodnioeuropejska w miastach województwa ruskiego i belskiego w XVI–XVIII wieku ze szczególnym uwzględnieniem Sambora. Wybrane zagadnienia*, Roczniki Biblioteczne (49) 2005, s. 367–368.

Kazimierza Piekarskiego, o Bibliotece Katedralnej we Lwowie w „Silva Rerum” (3) 1927, s. 69: „Obecny zasób księgozbioru wynosi 1751 pozycji w 2 tys. mniej więcej tomów”. Inwentarze Biblioteki Katedralnej i Kapitulnej zostały omówione przez autora tych słów: E. Różycki: *Z dziejów Biblioteki Katedralnej we Lwowie*, [w:] J. Gwóźdźnik, E. Różycki, *Druki XVI wieku w zbiorach Biblioteki Katedralnej we Lwowie*, Warszawa 2008, s. 29–41.

Kościół Kolegium Lwowskiego Societatis Jesu. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, rps 2019, k. 37–37v, 1684r.: „Inventarium rerum templi Collegii Leopoliensis Societatis Jesu ab anno Dni 1664”. 30 dz. religijnych.

Nr 2324. Wykaz książek biblioteki karmelitanek bosych we Lwowie z 1782 r.: CPAHLw., f. 52, op. 1, spr. 1018, k. 126–135v: 437 dz. w dużych szafach i 85 w małych szafach; toż: k. 208–213v („in Grossen Schranken” — 470, „In kleinern Schranken” — 138. Razem 608 dz. Różnica między obliczeniami U. Paszkiewicz a moimi bierze się stąd, że niektórych dzieł było kilka: np. „Król boleści” — 5 egz. „Sposób obleczenia Nowycy” — 14 dz.

Inwentarze prywatnych księgozbiorów

W XVII–XVIII wieku zostały zanotowane następujące spisy książek znajdujące się w domowych księgozbiorach mieszczan i duchownych lwowskich:

Spis książek Marka Szarfenbergera, które nie zostały zwrócone mu przez Marcina Kampiana (Nowikampiana), 1613 r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 257, s. 1567; 31 dz. oraz „7 Mapp illuminowanych”.

Spis książek Ewy Wąsowicz, żony Jakuba, 1636r. CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 348, s. 711: „Xięgi”, 18 dz.

Spis książek Zofii Bieńkowskiej, 1636r. CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 348, s. 705: „Xiążski”, 9 dz.

Spis książek Adama Osmólskiego, ławnika, 1637r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 348, s. 954: „Xięgi”, 5 dz.

Spis książek Urszuli Wołkowskiej, 1638r. CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 348, s. 1148: „Xięgi”, 10 dz.

Spis książek Zofii Dobrorzanki, małżonki Michała Szymonowicza, 1639r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 54, s. 954: „Xięgi”, 8 dz.

Spis książek Macieja Jaślikowskiego, ławnika, 1647r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 349, s. 864: „Xięgi rozne”, 11 dz.

Spis książek Stanisława Owieczki, 1654r. CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 353, s. 46, 353, s. 505–506: „Xięgi”, 50 dz.

Spis książek Jana Złotorowicza, doktora filozofii i medycyny, 1654r. CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 64, s. 1067: „Xięgi in folio”, 56 dz.

Inwentarz książek Stanisława Józefowicza, ławnika, 1666r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 354, s. 803n: „Księgi”, 43 dz. oraz „Książek roznych sznurkiem związanych polskich frasek i łacińskich”; Tamże: s. 455: „Relatio divisionis bonorum honorati Jozefowicz”, 1667r.; s. 462: „Xięgi”; s. 468: „Xięgi”; s. 474: „Xięgi”. W sumie 33 dz. z wyceną; s. 910: „Xięgi”; s. 930: „Xięgi”.

Spis książek Anny Darmochowskiej, 1674 r. CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 355, s. 450, 13 dz.

Spis książek Mikołaja Barcza, ławnika, 1692 r. CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 371, s. 972: „Xsięgi Rużne”, ok. 95 dz.

Spis książek Benedykta Wilczka, rajcy, 1696 r. CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 91, s. 342–351: „Inventarium per honoratam Wilczkova productum”; s. 349: „Connotacia xiąg”, ok. 175 dz.

Wykaz książek Gertrudy Barbary Obrockiej ze Lwowa 1750 r.²⁰

Inwentarz książek nieznanego mieszczanina, 1700 r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 371, s. 1357n: „Registr ksiąg starych”, 52 dz.

Inwentarz książek nieznanego mieszczanina, ok. 1720 r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 372, s. 783n: „Cathalogus librorum, In 2-do ordine”, ok. 106 dz.

Inwentarz książek nieznanego mieszczanina, ok. 1720 r.(?). CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 372, s. 821n: „Księgi”, 47 poz.

Inwentarz książek nieznanego bliżej (sądząc z charakteru zbioru lekarza, Dynoborskiego (?)), 1727 r. CPAHLw, f. 52, op. 2, spr. 361, s. 235–237. 99 pozycji numerowanych. Jest to fragment inwentarza, w którym brakuje nr. 1–26. Nr 27 zaczyna się od „Orator extemporaneus”.

Inwentarz nieznanego lekarza, ok. r. 1720r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 373, s. 1001n, 37 poz.

Inwentarz książek nieznanego mieszczanina, ok. 1730r., CPAHLw., f. 52, op. 2, spr. 373, s. 1113: „Libri quarti ordinis sunt 29 [?]”, 31 poz.

Spis książek Macieja Pruskiego, archidiakona lwowskiego, 1789r., CPAHLw., f. 197, op. 2, spr.180, k. 79–82v, 348 numerowanych pozycji oraz książki bez podanego tytułu.

Ponadto do nieznanych nam miejscowości odnoszą się: inwentarz książek Hieronima Orzechowskiego, kasztelana przemyskiego spisany w dniu 17 III 1727 r., zawierający około 130 tytułów²¹, oraz inwentarz książek Grzegorza Horodyskiego, subdelegata grodzkiego przemyskiego, spisany w dniu 3 maja 1782 roku i zawierający 10 tytułów z wyceną²².

Edward Różycki

²⁰ Orest LYL’O, *Zapovit ta posmertnyj opys majna Gertrudy Barbary Obroc’koi*, [w:] *L’viv: misto-suspil’stvo-kul’tura*. T. 3. Red. Marjan Mudryj, L’viv: LDU im. Iwana Franka 1999, s. 179–190. Wykaz książek na s. 188–190.

²¹ CPAHLw, f. 15 (Castrensia Sanocensia), op. 1, spr. 224, s. 2405–2412; s. 2408: „Xięgi różne”. Por. E. RÓŻYCKI, *Księgozbiory szlachty na południowo-wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, s. 55, tam krótkie omówienie zawartości.

²² CPAHL, f. 134 (Kolekcija dokumentiv pro szlachets’ki majetky na terytoriji Rus’koho, Wołyns’koho, Podil’s’koho ta inszych wojewodstw), op. 1, spr. 266, k. 11: „Libri”.